

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVI

Уређивачки одбор

*др Даринка Гортан-Премж, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар
Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

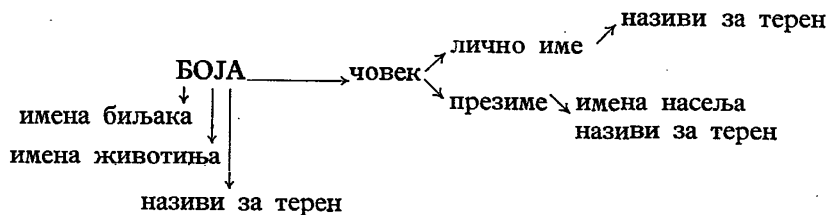
БЕОГРАД

1980

ОНОМАСТИЧКИ ДЕРИВАТИ РАЗВИЈЕНИ ИЗ КОРЕНА *ROUDH-

Овај рад представља прилог семантичким проучавањима. У њему ће бити речи о низу лексема са истим иницијалним морфемским делом које означавају скалу синонимичких израза развијених из заједничког праиндоевропског корена **roudh-* и његових превојних облика *reudh-*, *rudh-ro*, *rudhio-*, *rudh-so*.¹ Варијанте ће се наводити овим редом: *рд-*, *рдес*, *рђа*, *руђ*, *руд*, *руј*, *рум-*, *рус*, *рис*, *руш*, *руш*. Стари корен од кога се полази имао је значење црвене боје а свака од наведених варијаната носи у себи значење читавог спектра боја почев од жуте, жутомерке, мрке, тонова црвене до љубичасте. У анализи материјала полазно језгро је општа реч која значи боју, па се преко лексема које имају своју функцију у говору долази до новог ономастичког система. То значи да језичка детерминанта — реч која значи боју успоставља систем нових лексичких детерминанта које се односе на свет око нас, на све оно што испуњава тај свет: жива бића и објекте који окружују жива бића.

Процес се одвија у оквиру свакога од ових типова. Језгро је језички симбол, ознака-боја од кога се у оквиру семантичког поља врше зракасто преношења у нова семантичка поља:

Догађа се да се нека од ових поља не формирају или се јаве спорадички примери који нису релевантни.

РДАР...” ие. и прасл. придјев **rǫdrǫ* „црвен”... Сложенице од синтагме *рдобрад*... (Пољница) *Rotbart*, *lactuca scariola*”... Глагол

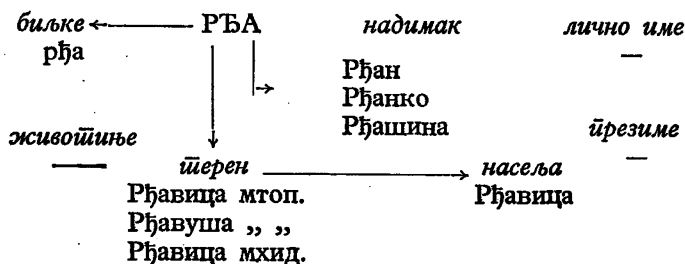
¹ Pokorny, Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1948—1958.

рѣдѣи очуван је у *рдѣи се* (Кашић) „љутити се”, Скок.² У РЈА налазимо забележена имена биљака: *ардалија* = *ардал* = *ардаљ* = *жуѣја* = *жуѣан* *Sinapis arvensis* (исто и Симоновић³ 440); *Ардобрад* „њeko мјесто код Омишља XV вијека . . .” *Ардомиле* село у Херцеговини; имена за стоку: *рд* име волу; *рда* и *рдана* име крави; топоним *Рдан дол* . . . „у Рѣданѣ долѣ (XIII в.)”.

РДЕС . . . прасловенска основа би била **rѣd-* као у *рђа*, *руда*, *риђ*, *румен*. Ова основа се налази у имену биљке *рдесаљ* = *русно зеље* = *ѣроскоѣ* *Polygonum aviculare*, Симоновић 369; у именима животиња: *рдеш*, *рдоња*, *рдешка*, *рдар*, Скок.²

Мали број онома су потврда семантичке неразуђености.

РБА . . . „Постањем је нижи пријевојни степен **rѣd* < ие. *rudh-* од *rūdh-* (в.) < ие. **roudh* „црвен” . . ., Скок.² У РЈА пише: *рђа* — црвенкасто-смеђ слој земље, *рђац* — жута боја.

Под бојом „рђа”, ако је реч о цвећу, подразумевају се нијансе мрко-црвена, мрка, жутоцрвена, пламена. У нас има девет различитих врста биљке *рђа* са више синонима: *ѣламењача*, *ѣламењак*, *ваѣра*, *роса*, *ѣара*, *ожеѣ*, *ѣалеж*, *црна рђа* (у енг. *rust*, *pea rust*; у нем. *Rost*, *Grosrost*), Симоновић 386 и 487.

У називу за земљиште присутно је и значење жуте боје (иловача) и црвенкастосмеђе. Земља која због свог састава има црвенкастосмеђу боју није доброг квалитета, не може се обрађивати те је добила име *Рђавица*. Отуда се не би морао — у топонимији, атрибут *рђав* третирати примарно у значењу „лош”. У њему и даље приоритет има боја која је мотивисала име за такво земљиште. Према чешћем, обичнијем називу *Црвеница* одговара синоним *Рђавица*.

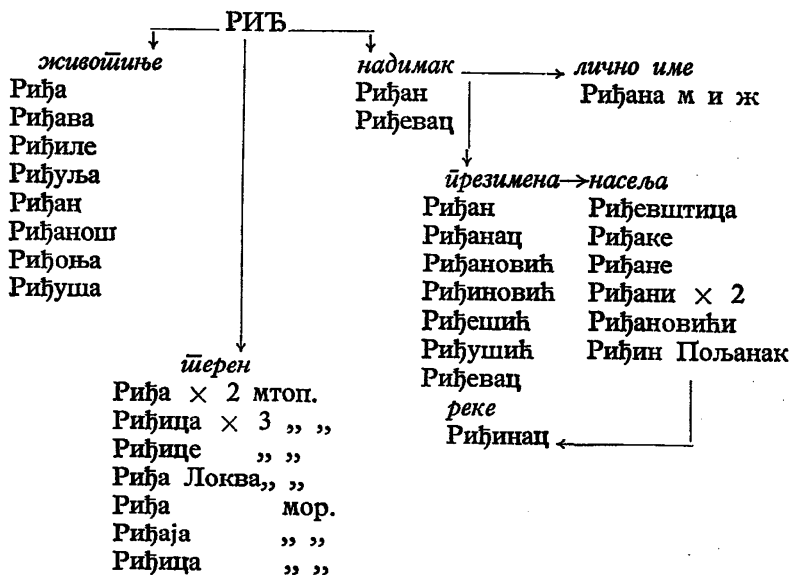
Код микрохидронима је јасно: мањи водени токови добијају име према квалитету земље (боји) кроз коју протичу. Овде није присутан елемент персонификације *добар* : *лош*.

² Скок, Петар: *Етимолоѣјски рјечник хрвајскоѣ или срѣјскоѣ језика*, Загреб 1971—1974.

³ Симоновић, Драгутић: *Боѣанички речник*, Београд 1959.

Констатујемо да се лексема *рђа* (не узимамо у обзир деривационе облике) врло често употребљава као десигнат одређене боје у ономастичким речима. Продрла је у систем микротопонима преко назива за терен. У осталим ономастичким пољима није присутна : недостају поља са антропонимима, називима за животиње и ојконимима.

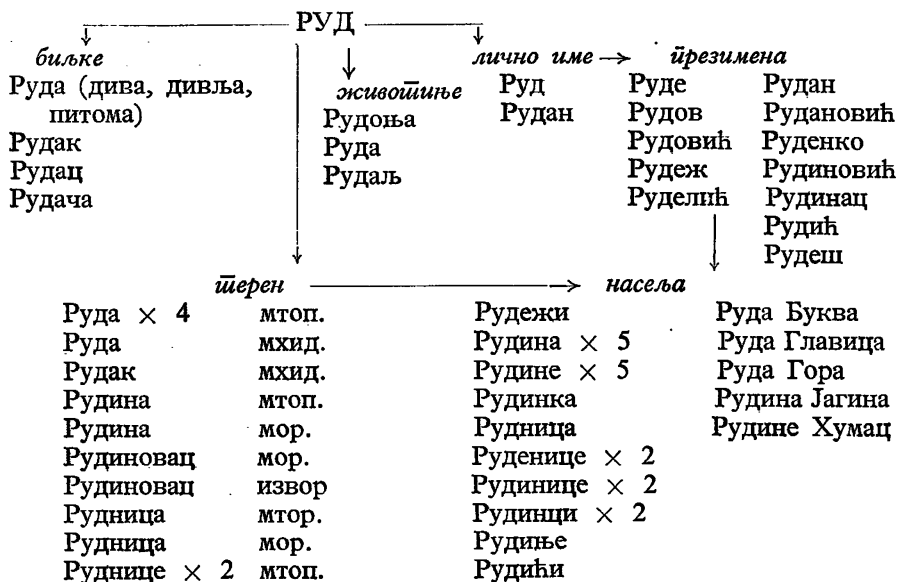
РИЂ ... прасл. *rydj* < ие. **rūdios*, лат. *rubidus*; одговара по значењу речи *рђа* и *руда*, Скок.

Риђа боја је употребљена у номинацији антропонима обавезно преко надимка. Надимак је дат ономе кога карактеришу риђе власи, бркови, пеге и сл. Надимак постаје лично име и служи за извођење патронима. Према антропонимима је створено семантичко ономастичко поље које обухвата ојкониме. И у именима земљишта и брда срећу се деривати изведени од корена *риђ-*.

Типови деривација у помињаним ононима су разноврсни. Грађени су углавном суфиксима аугментативног и деминутивног типа: *-аја*, *-ан(а)*, *-уш(а)*, *-еш*, *-ица*; осамостаљеним придевским морфемама: *-а*, *-аке*, *-ане*, *-ани*. У синтагматским топонимима на придевски облик: *Риђан-*, *Риђин-* додају се сложени суфикси типа *-ов-ић(и)*, *-ев-ићица*, *-ан-ац*, *-ин-ац*, *-еш-ић*, *-уш-ић*.

РУД... „риђ, црвен, црвенкаст”, Скок.

У говору и процесу мотивисаности речи боја *руд* се слично понаша боји *риђ*. Од надимка датог човеку, обично по боји косе и изгледу лица, развијен је низ патронима. То семантичко поље је заједно са теренским називима учествовало у именовању ојконима у семантичком кругу насеља. Рудом бојом која обухвата нијансе риђег, црвеног, црвенкастог именована је земља која је захваљујући својим састојцима такве боје а која због тих састојака није доброг квалитета. Отуда се каже *рудина* за сва земљишта која се не обрађују те могу да буду само пашњаци. „Рудина је тло под меком травом претежно жућкасте боје”, Станић М., усмено саопштење. У тој лексеми је изгубљена мотивисаност до те мере да она прелази из једног семантичког круга ознака — боја у круг семантички опозитан — рђав. Тако улази у ономастички систем са значењем опште речи — апелатива, што није постигла лексема *рђавица*. Семантичка поља топонима развила су се поступно од основног *руд*. Први степен у томе су микро називи од којих су касније образовани ојконими. Констатујемо могућност творбе ојконима у два сферама: преко антропонима (мало искоришћена могућност) и преко имена земљишта — микротопонима.

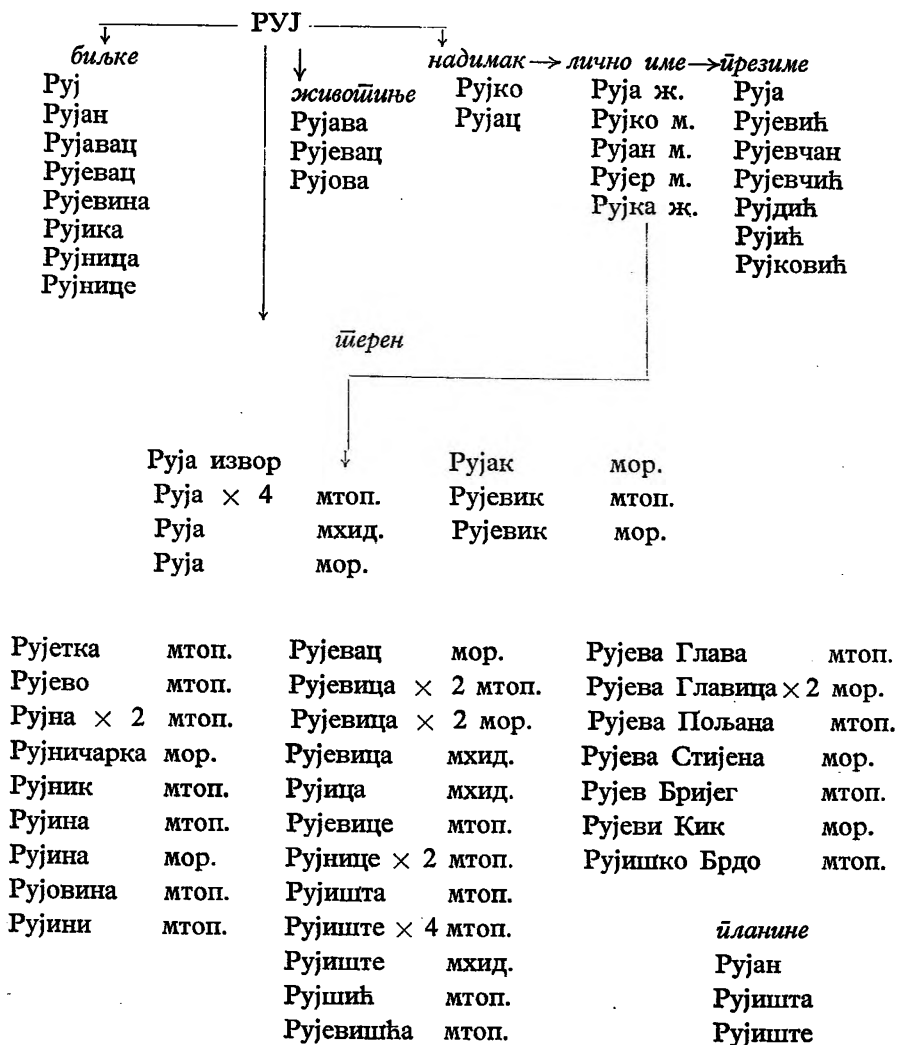
Фитоними су највише везани за значење основне лексеме *руд*. Треба нагласити да се фитоними са основом *руд* односе на биљке разних боја, те да се у њима чува исконска особина именовања једним именом више појмова:

руда = *рудац* = *рудац зелени* и *модри* = *рудаш* = *руди кућус* *Brassica oleracea*, Симоновић 78.

руда дива = жућеница = жућеница = крвавац = крвави коријен = русоглавец *Hypericum perforatum*, Симоновић 241.

рудак = рудељ = црљени јавор = јавор рудељ *Acer hyrcanum*, Симоновић 5.

Видимо да се корени *руд* и *рус* јављају као ознака исте боје у синонимима датим за име једне биљке. То је случај и код биљке *рђа* која се зове још и *роса* = *иламењача*; код цвета *руменика*; код биљке *руса* = *росојас*; код биљака са именом *руш* = *руша* = *руда* = *рујавац* (в. касније).

насеља

Руја × 2	Рујинковац	Рујевачки Бешлинац
Рујан × 3	Рујишка	Рујеви До
Рујани	Рујишник × 2	Рујево Гувно
Рујаве	Рујишта × 2	Рујица Плана
Рујевац × 4	Рујиште × 3	Рујишка Мала
Рујевци	Рујица × 4	Рујишка Велика × 2
Рујевица × 3	Рујнићи	
Рујевице	Рујник	
Рујево × 2	Рујниковац	
Рујићи × 2		

Лексема *руј* је носилац значења црвене, црвеножуте и жуте боје. Она је до те мере блиска човеку да је са својим дериватима дала највећи број имена у оквирима ономастике, много већи број у односу на остале варијанте корена **roudh-*. Јавља се у свим ономастичким пољима а нарочито називима за земљиште и именима насеља. У многима од деривата извођење је ишло посредно, у етапама, те се срећу називи са два и три суфикса.

Изведнице од основе *руј* добијене су овим типовима суфиксалних морфема:

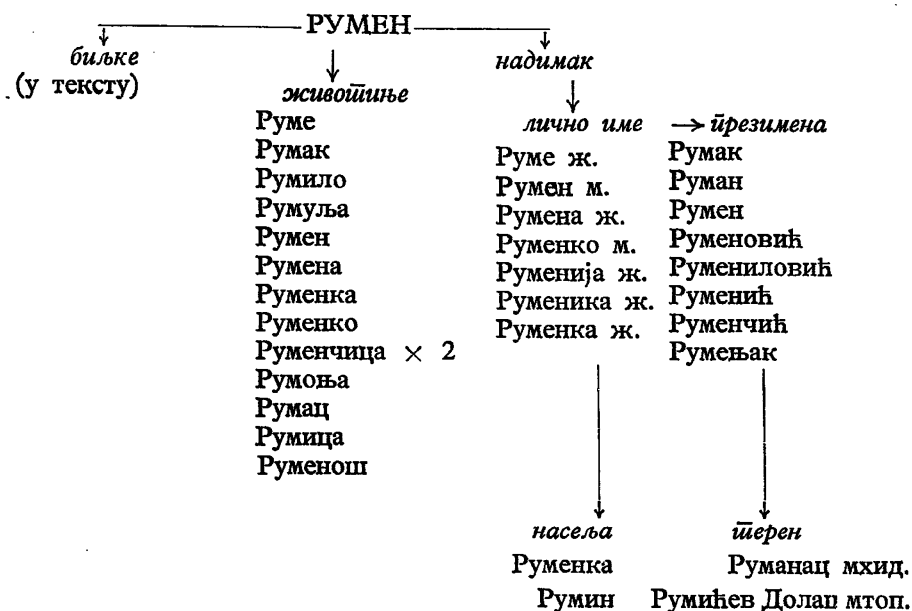
-а; -ава; -авац; -аве; -ев; -ева; -ево; -еви; -евик; -евић; -евац; -евица(е); -евчић; -евишића; -дић; -ак; -ика; -ко; -ковић; -ан; -ани; -ен; -ина; -ини; -на; -но; -ник; -никовац; -ница; -нице; -ничарка; -ејка; -ићи; -ица; -шика; -шико; -шишник; -аштје; -ишића; -ишије; -ишћ.

Низ варијаната фитонима ове основе своде се на три врсте:

руј = *руја* = *рујевина* = *рујика* = *жуџо варзило* *Cotinus coggygia* (лат. *rhys*, нем. *Rujastrauch*, рус. желтник), Симоновић 144;

рујница = *рујњача* = *лажна рујница* *Lactarius torminosus*, Симоновић 257. Рујнице су гљиве црвенаксте, жуте; фр. *orange vraie*, *jaune d'oeuf*; рус. молочай краснобурлий; код нас *виловњача црвена*, Симоновић 27;

руј = *рујевина* = *рујика* = *рујка* Rhus, Симоновић 399.

Међу биљкама је доста врста које, или због цвета жутог, руменог, црвенолила боје, или корена који даје црвену боју имају имена изведена од корена *рум-*:

рум = *румањ* = *камилица* *Matricaria chamomilla*;

руман = *румен цвет* = *йовраиич* *Tanacetum parthenium*, Симоновић 460;

руманија црљена = *модри шебој* = *црвени шебој* = *црљена љубица* *Mathiola incana*, Симоновић 294;

руманија жутиа = *жутии шебој* = *жутиа љубица* = *шебој* *Cheiranthus cheiri*, Симоновић 116;

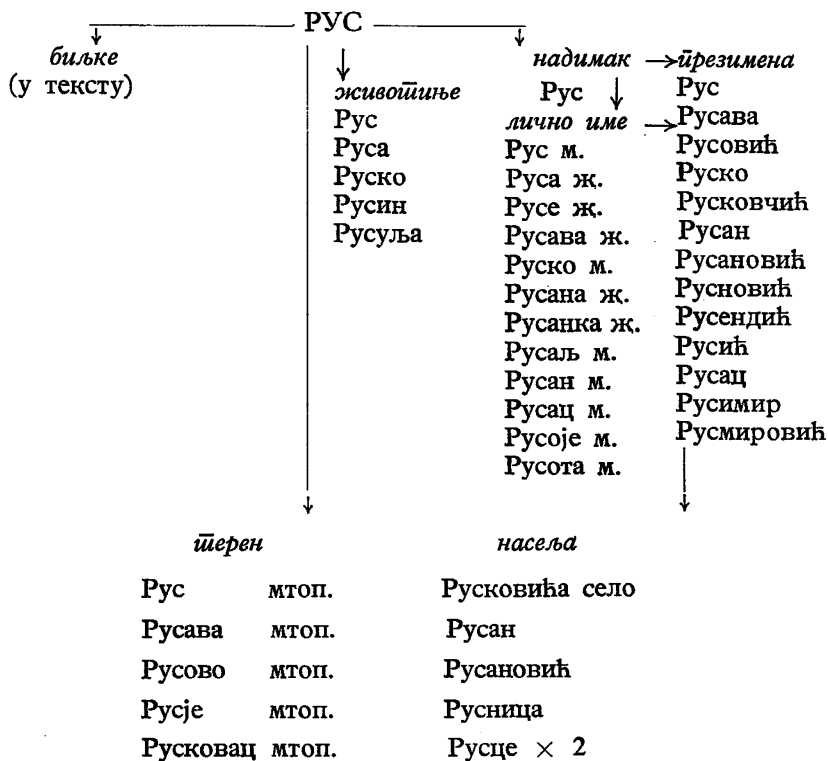
руменика = *ојница* = *руменила* = *румен цвет* *Lychnis flos cuculi*, Симоновић 284;

руменило = *кравлица* *Alkanna tinctoria* биљка чији корен даје црвену боју, Симоновић 20;

руменка = *руњаза йраза* = *руменило* *Anchusa officinalis* (рус. *румянка*), Симоновић 33.

Важно је рећи да се румена, руменкаста боја везује за све што је живо и постаје као особина његов саставни део да би се касније осамосталила као назив. Тако се најчешће употребљава у именима људи и у већем броју имена биљака и животиња. Као обележје особине живе при-

роде, без реалне везе са тереном, ова лексема није могла само путем асоцијација да продре у ономастичко поље топонимије. Отуда у топонимији само четири примера која су своје име добила од антропонима.

(за понеко од ових имена мора се значење узети са резервом)

Следеће бильке имају имена изведена од рус- :

руса = *росойас* = *русавица* = *росница* = *руса шрава* = *жути шрава* *Chelidonium majus* (рус. желтушник, розопаст), Симоновић 116;

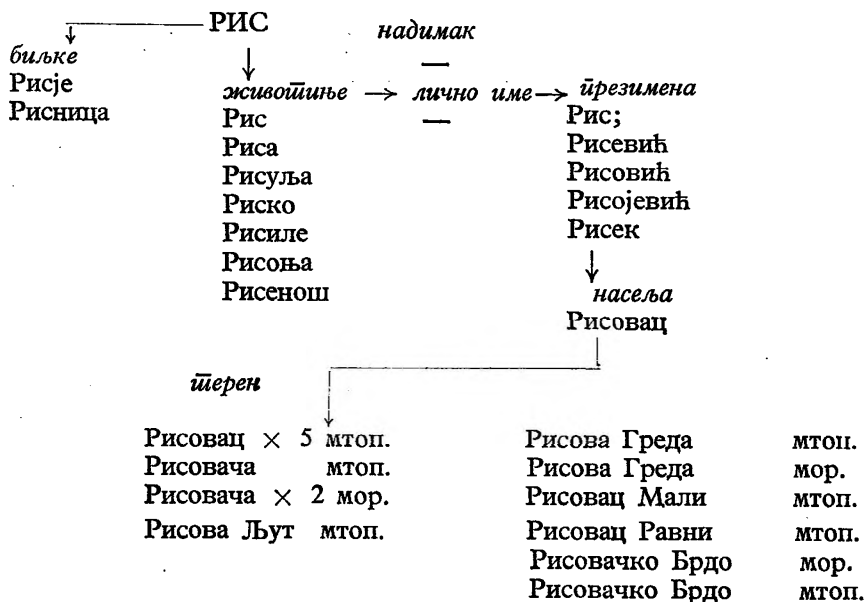
русомача = жуторужичасти цветови *Capsella bursa pastoris*, Симоновић 95;

русница = *росойас* = *росойас црвени* = *димљача црвена* *Fumaria officinalis*, Симоновић 203;

русно зелье = *рдесаль* = *шроской* = *црљена русомача* *Polygonum aviculare*, Симоновић 369;

русин врста грожђа.

Лексема *рус*, као симбол боја: жуте, нажуте, жућкасте, црвенкасте (РЈА) готово је равномерно заступљена у именима; има њених деривата у свим ономастичким пољима. Имена земљишта и насеља су секундарна творевина настала од фитонима или антропонима.

Поређењем типова *рус* и *рис* запажамо ово: прва варијанта је примењена у свим ономастичким пољима, друга варијанта даје своје име терену, земљишту у чијем саставу има елемената такве боје. Значење боје *рис* = шарен односи се и на животиње које имају длаку такве боје. Два фитонима потврђују невирулентност ове боје у фитонимском пољу. Патронима, не личних имена, има неколико, вероватно касније изведених од примарног облика који може бити надимак. Надимци нису регистровани као ни лична имена.

За облик *руш*- не можемо рећи да је једна од варијаната корена *roudh*- у нашем језику. Неколико примера које сусрећемо сматрају се романским утицајем у периферним областима, у приморју:

Рушин „име волу русе, црвенкасте боје”, РЈА.

„име црвенкастој врсти грозђа”, РЈА.

Рушка „име домаћим животињама, постало или од основе која је у *Рушин* . . . или од оне која је у *ружа* . . .”, РЈА.

„а) име крави; б) име мачки”, РЈА.

Ојконими: *Рушевац* × 2, *Рушевице*, *Рушево*, ИмМ упућују на антропонимску базу **Руш*- и нејасно је њихово значење.

Лексеме из породице *руџ-* у нашим говорима значе онога који је, оно што је руњаво, обрасло, длакаво. У латинском⁴ налазимо потврде за употребу деривата овога корена који значе боју, што је непознато нашим говорима:

rūtīlātus ... „cheveux rouges” ...

1. *rūtīlus* ... „qui est d'un rouge ardent (en parl. des cheveux) ... qui a les cheveux roux (rouge de cheveux) ... (chien) qui a le poil roux ...”

2. *Rūtīlus* ... „nom d'homme”

Посматрање фитонима од *руџ-* (лат. *Ruta*) оставља утисак да се у неким од њих ипак назире значење боје. То поткрепљују фитонимске варијанте са коренима *руј-*, *рум-* које се употребљавају уз основно име са кореном *руџ-*:

руџавица = *иванско цвеће* = *румена* = *џримак жуџи* *Galium ver-*
num, Симоновић 208.

џорска руџа = *дивја руџа* *Peganum harmala* „садржи у семенци хар-
малин којим се пређа ... и сл. бојадишу црвено”, Симоновић 340.

На основу посматраног материјала, у оквиру свих група, запажа се неуједначеност стварања ономастичких поља. Само су лексеме *риђ* и *руд* велике продуктивности и потпомогле су формирању свих ономастичких поља. Лексеме *рис* и *рђа* учествовале су махом у формирању теренских назива у оквиру микротопонимског поља и антропонима (*рис* даје више варијаната). Лексеме *руј* и *румен* формирале су оне из поља антропонима, фитонима и зоонима. *Руј* је изузетно фреквентан у топонимима. Лексеме *риђ*, *руд* и *рус* су најпродуктивније, као што је речено. Формирале су поља антропонимско, фитонимско, зоонимско, а од назива за терен микротопониме и ојкониме.

На овај начин репрезентован ономастички материјал, уз лексичко семантичку анализу пружа одређену целину. Размишљања се не могу на овоме зауставити. Ово је тема коју би требало компаративно проучавати, то значи извршити поређења не само међу словенским језицима већ и словенских група језика у односу на друге, у оквиру индоевропске језичке заједнице. Отуда није случајно да су код неких биљака имена у овом раду дата и на другим језицима (француска, енглеска, немачка) код којих је или исти корен или имају описно име у коме се истиче боја.

На основу лингвистичке анализе ономастичког материјала, који носи значење одређене боје, и сликарства могу се успоставити заједнички елементи, елементи који повезују науку и уметност. Језички знак — морфема са значењем боје, може се посматрати са два аспекта. Она је истовремено израз — симбол и науке о језику и уметности — сликарства. О овоме је у својој књизи З. Павловић⁵ рекао: „Уз оно што дају археологија и историја религије, нужне индиције — то је терен филологије.

⁴ Quicherat L. et Daveluy A.: *Dictionnaire latin-français*, Paris 1916.

⁵ Павловић, Зоран: *Свети боје*, Београд 1978.

Он пружа доста драгоцених и довољно поузданих података, будући да се кроз језик, кроз формирање појмова који захтевају номинацију, рефлектују и остају забележена многа схватања у вези са бојом . . .” (с. 13). На страни 17 аутор закључује: „Ни утврђивање појма, ни уобличавање номинације не иде путем „чистих” структурација, у смислу једна појава — једно име, него се односе на читаве сплетове асоцијација условљених егзистенцијалним реалитетима, које су имале своје тачно утврђено место у човековој борби да природу сазнаје, да на себи својствен начин успостави оптичко поседовање света”.

Ови цитати написани од стране историчара уметности и сликара потврђују спону науке и уметности. Помоћу њих се може објаснити могућност да једна реч — једно име, рецимо биљке, значи истовремено читав низ тонова: жуту, жутомрку, мрку, мркоцрвену, црвену, љубичасту.

Ово што је казано за фитониме потврђује мишљење о бојама и именима цвећа у грчком језику: „Dans le domaine des noms de couleurs en grec, la première observation à faire est celle-ci: de tous les noms, il n’y en a qu’un qui soit d’origine indo-européenne ou, plus précisément qui continue un nom de couleur indoeuropéen: c’est erythros „rouge”, qui a des correspondants en latin (ruber) et dans l’autres langues” Meyerson⁶, 314.

Констатовање могућности спознаје и номинације спознатог у језику омогућено је широким потенцијалом регистровања које пружају говорне могућности. Од свих ономастичких поља ове могућности су највише примењене у фитонимима. Ономастички материјал у овом раду допуњен је делимично ономастичким именима других језика и размишљањима о тим страним именима.

Хоће ли и друга проучавања боје и боја кроз ономастички материјал пружити исто такве семантичке могућности и разноврсности показате се у другим приликама. Ово је покушај који значи и апел да се наши ономастичари заинтересују за испитивања боје у ономастичким оквирима.

Звездана М. Павловић

Београд

⁶ Meyerson, Ignace: *Problèmes de la couleur, у оквиру књиге „Classement” des couleurs et des lumières en sanskrit*“ par Jean Filliozat, Paris 1957, 314.

R é s u m é

Zvezdana M. Pavlović

DÉRIVÉS ONOMASTIQUES DE LA RACINE *ROUDH-

Une série des expressions de synonymes de notre langue dérivent d'une racine commune indo-européenne *Roudh-. La racine ancienne avait la signification de la couleur rouge et tous les types linguistiques analysés sont des signes du spectre partant du jaune, jaune-brun, brun, des tons du rouge jusqu'au violet. On part des variétés de cette racine sur notre terrain linguistique: *rd-*, *rdes*, *rda*, *rid*, *rud*, *ruj*, *rum-*, *rus*, *ris*, *ruš*, *rut*, pour montrer comment de certaines lexèmes dérivés de celles-ci atteignent à la formation du système onomastique.

C'est un sujet à étudier parallèlement dans le cadre des langues slaves et aussi dans le cadre du groupe des langues de la communauté indo-européenne.

Le morphème en tant qu'une signification de la couleur joue la fonction du symbole au linguistique et la peinture également.

C'est un élément commun qui nous incite à étudier les termes encadrant la représentation visuelles dans l'expression linguistique.